

УДК 94 (477) «17-20»

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ПЕРЕДУМОВИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014–2016 РР.

Леонід ЗАЛІЗНЯК

доктор історичних наук, професор,
старший науковий співробітник відділу історичних студій НДІУ

Анотація. У статті робиться спроба з'ясувати історичні витoki та цивілізаційну суть російсько-української війни 2014–2016 рр. шляхом аналізу історії Східної Європи з позиції цивілізаційного підходу, заснованого О. Шпенглером та А. Тойнбі.

Ключові слова: європейська та євразійська цивілізації, азійська деспотія, російсько-українська війна 2014–2016 рр.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОКИ И ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РОССИЙСКО-УКРАИНСКОЙ ВОЙНЫ 2014–2016 ГГ.

Леонид ЗАЛИЗНЯК

доктор исторических наук, профессор,
старший научный сотрудник отдела исторических исследований НИИУ

Аннотация. В статье делается попытка выяснить исторические истоки и цивилизационную сущность российско-украинской войны 2014–2016 гг. путем анализа истории Восточной Европы с позиций цивилизационного подхода О. Шпенглера и А. Тойнби.

Ключевые слова: европейская и евразийская цивилизации, азиатская деспотия, российско-украинская война 2014–2016 гг.

HISTORICAL ORIGINS AND CIVILIZATIONAL PRECONDITIONS OF RUSSIAN-UKRAINIAN WAR 2014–2016

Leonid ZALIZNIAK

Doctor of Historical Sciences, professor,
senior research fellow of the Department of Historical Studies of RIUS

Annotation. The article provides an attempt of identifying the historical origins and civilization preconditions of Russian-Ukrainian war of 2014–2016 by analyzing the history of Eastern Europe from the point of civilization approach established by O. Spengler and A. Toynbee.

Key words: European and Eurasian civilizations, Asian despotism, Russian-Ukrainian war of 2014–2016.

© Залізник Л.

Характерною рисою українських реальній доби незалежності є невизначеність пріоритетів геополітичної орієнтації країни. Ось уже чверть сторіччя Україна сахається між Заходом і Сходом, між Європою та Росією, що є прямим наслідком невизначеності нашої політичної еліти. Відомий історик сучасності Семюель Хантингтон писав: «Лише розуміючи реальний світ державні політики можуть конструктивно змінити його» [17]. А чи всі наші керманічі розуміють складний сучасний світ, якщо згадати красномовні слова колишнього президента незалежної України Леоніда Кучми: «Скажіть, що будувати, і я вам все побудую».

Складається враження, що значна частина українського суспільства, зокрема і деякі наші керманічі, не зовсім розуміють справжніх причин російсько-української війни 2014–2016 рр., зводячи їх до патологічної агресивності В. Путіна чи злочинних маніпуляцій громадською думкою російських мас-медіа. На жаль, причини глибші, фундаментальніші, а значить, і небезпечніші за агресивного В. Путіна та його продажних журналістів. Передумови конфлікту закладалися в середньовіччі, в часи формування українського та російського народів, зокрема їхньої ментальності і світобачення.

Збройний конфлікт з російськими окупантами, що вже третій рік точиться на сході та півдні України, не є пересічним зіткненням сусідніх народів за володіння спірними територіями, яких так багато в історії людства. Для українців, що захищають від російської агресії свою батьківщину, – це вітчизняна війна, яка має виразні ознаки збройного зіткнення вищого порядку, що зветься війною цивілізацій. Під останньою мається на увазі військовий конфлікт вищого

порядку, своєрідна «війна світів», жорстке зіткнення між суспільствами принципово різної ментальності, культурної орієнтації, історичної пам'яті, традиції.

Про глибоке культурно-історичне коріння українсько-російського ментального розколу багато писали не тільки українські, але й російські філософи, письменники, історики. Особливо різко наголошував на принциповій різниці між Руссю Київською та Московською знаний російський письменник Олексій Толстой: «Є дві Русі. Перша – Київська – має своє коріння у світовій, а щонайменше у європейській культурі. Ідеї добра, честі, свободи, справедливості розуміла ця Русь так, як розумів їх увесь західний світ. А є ще друга Русь – Московська. Це – Русь Тайги, монгольська, дика, звіряча. Ця Русь зробила своїм національним ідеалом криваву деспотію і дику запеклість. Ця московська Русь з давніх-давен була, є і буде цілковитим запереченням всього європейського і запеклим ворогом Європи».

Несприйняття європейських цінностей Росією пояснюється формуванням Московського царства в лоні імперії Чингізидів як улусу Золотої Орди, що була азійською деспотією з відповідною тоталітарною ментальністю. К. Маркс у роботі «Таємна дипломатична історія XVIII століття» писав: «Московська держава зародилася у принизливих умовах монгольського рабства і являє собою типовий приклад східного деспотизму» [19]. Фундатор такого популярного серед сучасної кремлівської еліти євразійства, білоемігрант князь Микола Трубецькой, 1921 р. писав: «Московська держава виникла завдяки татарському ярму. Руський цар став спадкоємцем монгольського хана. Скиннення

татарського ярма полягало в заміні татарського хана православним царем і в перенесенні ханської ставки в Москву. Навіть персонально значний відсоток бояр та інших служивих людей московського царя складали представники татарської знаті» [16, с. 49].

На відміну від Росії Україна здавна була органічною складовою європейської цивілізації, про що писала переважна більшість українських істориків від М. Костомарова до І. Лисяка-Рудницького та Р. Шпорлюка. «Найбільша частина національних відмін України від Московії пояснюється тим, що Україна до XVIII в. (тобто до встановлення російського панування) була більш зв'язана із Західною Європою в суспільному і культурному процесі», – писав у 1883 р. М. Драгоманов.

М. Грушевський також дійшов висновку про потужні впливи азійського деспотизму на традиційну культуру та ментальність російського народу на відміну від українського: «Порівнюючи з великоруським народом, український є народом західної культури, одним із найбагатших південними і східними впливами. Але все-таки він є західним народом всім змістом своєї культури і свого духу, в той час як великоруський, хоч і європеїзований, перебуває цілком у полоні східного духу і культури» [2, с. 9].

Азійська ментальність росіянина не сприймає європейських цінностей і вороже ставиться до її носіїв, зокрема українців, які неодноразово демонстрували свої європоцентричні пріоритети на майданах 2004 та 2014 років.

Спробуємо зрозуміти глибинне підґрунтя цивілізаційного конфлікту між Європою та Євразією на землях України у 2014–2016 рр., проаналізувавши

історію Східної Європи з позицій популярного нині цивілізаційного підходу.

Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом № Ф72/65-2016 «Історичні передумови та сучасні суспільні наслідки агресії Російської Федерації проти України 2014–2016 років».

Азійський та європейський способи виробництва

Протягом буремного ХХ ст. людство принципово змінило свої погляди на власну історію. На зміну анахронічній історіософії послідовних історичних формацій (первісність, рабовласництво, феодалізм, капіталізм, комунізм) прийшло розуміння багатоваріантності шляхів розвитку людства. Слідом за О. Шпенглером та А. Тойнбі сучасні історики та політики розглядають всесвітню історію як боротьбу кількох світових цивілізацій між собою за місце під сонцем [18, 15]. Цивілізаційний підхід до історії людства – один із новітніх фундаментальних принципів сучасної геополітики, без врахування якого неможливе адекватне розуміння сьогодення.

З позицій цього підходу на Європейському континенті конкурують між собою дві цивілізації – власне європейська та євразійська, донедавна представлена Російською імперією на радянському етапі розвитку (СРСР). Розпад Радянського Союзу, по суті, є крахом євразійської цивілізації, що не витримала конкуренції з боку більш ефективної європейської соціально-економічної моделі [5, с. 193–210; 12, с. 467–522]. Згадані цивілізації базуються на різних способах виробництва – європейському

ринковому та азійському, що не визнає ринку та приватної власності.

Поняття *азійського способу виробництва* першим увів К. Маркс в середині XIX ст. [10, с. 174–267]. Мається на увазі деспотичний, надцентралізований соціальний устрій, що базується на тотальній узурпації власності, влади та надексплуатації громадян. Його основою є відсутність приватної власності на землю, жорстка експлуатація виробників державою, бюрократичний, надцентралізований державний устрій імперського типу. Азійський спосіб виробництва зародився на Стародавньому Сході (Шумер, Єгипет, Китай, Персія) і яскраво проявився у формі деспотичних комуністичних режимів XX ст. (СРСР, маоїстський Китай, Північна Корея), де відомий також під назвою тоталітарної командно-адміністративної системи [1, 12].

З виникненням найдавніших держав почали розвиватися дві форми землеволодіння: державна та приватна. Державна лягла в основу азійського способу виробництва, а приватна – європейського, який К. Маркс називав «античним». В основі всіх явищ на Сході «лежить відсутність приватної власності на землю... Вся земля – власність держави», – писав слідом за К. Марксом В. Ленін [9, с. 160], характеризуючи азійський спосіб виробництва.

Оскільки власність на землю – основа всіх форм власності, то при належності землі державі відбувається одержавлення всіх елементів суспільства, у тому числі виробника. Уособленням держави є деспот, що монополізує державну власність та основу усіх багатств – землю. Виникає держава, що називається деспотією східного типу або азійською деспотією.

Деспот, маючи землю, володіє всім, що є на ній. Тому всі його підлеглі, від вельможі до останнього раба, – холопи самодержця. Селянин чи ремісник не має ні землі, ні знарядь, ні майна і повністю залежить від володаря. Економічна залежність породжує рабство в різних формах. За класичним визначенням, раб – це людина без майна. Азійська деспотія не допускає приватної власності, бо економічна незалежність породжує особисту свободу і тим самим підриває основу азійської держави – неподільну владу фараона, царя, імператора чи генерального секретаря на все, що є на її території.

Оскільки ініціатива знизу придушена, влада бере на себе організаційні функції. Для збирання податків, передачі волі володаря до всіх підлеглих та контролю за їх виконанням створюється потужний чиновницько-бюрократичний апарат. Військовою силою деспотії є служивий стан. Замість платні йому видають землю з прикріпленими до неї землеробами, але не у приватне володіння, а на час служби. Цивільне та військово-чиновництво – найбільш привілейований стан класу деспотії, без якого вона не може існувати. Адже бюрократія – це привідні паски будь-якої централізованої держави, що з'єднують верховну владу з народом. Однак численна бюрократія робить управління деспотією недосконалим.

Суттєвою властивістю східного способу виробництва є неефективна економіка. Підневільна рабська праця не була продуктивною. Зате військовий потенціал деспотій, як правило, високий через значний рівень експлуатації населення та всевладність самодержця. Тому держави деспотичного типу мілітаризовані,

агресивні, проводять загарбницьку політику щодо сусідів. Унаслідок експансіонізму виникають політичні державні утворення імперського типу з деспотичною формою правління.

Надцентралізація влади зумовлює одержавлення не лише економіки, а й духовного життя. Церква перетворюється на державну структуру, освячуючи деспотію та самодержця. Держава стає найвищою цінністю суспільства, людина ж – цеглинкою, «людським матеріалом», з якого вона будується. Все це призводить до пауперизації населення – матеріального та духовного зубожіння людей, інтереси яких звужуються до задоволення елементарних потреб. Так, інтереси плебсу Римської імперії не йшли далі вимог «хліба та видовищ». Отже, властива громадянам СРСР «ковбасна» філософія не є специфічно радянським явищем. Вона характерна для громадян усіх деспотичних держав.

Такий тип державності отримав назву східнодеспотичного, бо виник на Стародавньому Сході (Месопотамія, Єгипет, Китай) 5 тис. років тому. В умовах колективного зрощувального землеробства найдавніші східні деспотії постали на ґрунті об'єктивної необхідності централізованого будівництва складних іригаційних споруд. Як наслідок – держава в особі деспота концентрує у своїх руках всю владу і продукт колективної праці, монополює розподіляючи матеріальні блага і безконтрольно експлуатує підданих.

Так, у Стародавньому Єгипті держава в особі фараона монополює володіла всією землею і всім, що є на ній. Економіка базувалася на засадах державного кріпацтва. Землеробські общини вирощували врожай на землі держави, яка

повністю відбирала його для перерозподілу між підлеглими. Обов'язковим елементом цієї системи є невеличка присадибна ділянка, яка забезпечувала землероба прожитковим мінімумом в умовах надексплуатації деспотичною державою, таким чином підстраховуючи і стабілізуючи неефективну економічну систему.

Як і землероби, ремісники державних майстерень одержували за працю натуральну платню продуктами, одягом тощо. Численній бюрократії на час служби надавалися державні наділи з прикріпленими до них землеробами. Повна економічна залежність робила всіх підданих – від останнього раба до першого вельможі – холопами божественного уособлення держави – фараона, прахом під його ногами. Надлишки привласненого деспотією суспільного продукту матеріалізувалися в гігантських, економічно безглузких пірамідах.

Усе це разюче нагадує наше недавнє радянське минуле. Отже, радянська державно-колгоспна система – це не вінець розвитку економічної думки людства, а історично збанкрутілий, архаїчний азійський спосіб виробництва часів єгипетських фараонів.

Європейський спосіб є повним антиподом азійського. В Європі виробництво базується на економічній незалежності виробника, в основі якої лежить власність на землю, засоби та продукти виробництва. Регулятором економічних відносин між вільними виробниками та споживачами є вільний ринок. Ефективне ринкове господарство робить виробника-власника багатим. А багатство, економічна незалежність породжує політичну та духовну свободу людини, заважає верхівці узурпувати владу. Якщо

для азійських деспотій характерна монополізація, одержавлення всіх сфер життя і концентрація усієї влади в одних руках, то в країнах європейського шляху розвитку, як правило, мав місце розподіл влади. Адміністративна та військова влада належала державі в особі короля чи президента, економічна – безпосередньо виробникові, судова – незалежному суду, духовна – папі римському.

Європейський спосіб виробництва, на відміну від азійського, завдяки незалежності й конкуруванню виробників характеризується ефективною, динамічною економікою. Відносно низький рівень експлуатації виробника державою, відсутність тоталітарної влади зумовлюють меншу мілітаризацію європейських суспільств порівняно з деспотіями азійського типу. Останні, незважаючи на застійну й непродуктивну економіку, були здатні зібрати численнішу армію, ніж країни Європи.

Якщо у східних деспотіях права особистості, як правило, приносять у жертву державним інтересам, то суттєвою рисою європейської цивілізації є традиційно високий статус прав людини. Економічна незалежність, що базується на приватній власності, підтримує особисту свободу і пріоритет прав особи перед правом держави.

Зауважимо, що терміни «європейський» та «азійський спосіб виробництва» умовні. Наприклад, у Японії, розташованій на Далекому Сході, панує європейський спосіб виробництва, заснований на приватній власності. А європейська країна Албанія, де всі засоби виробництва ще недавно належали державі, була типовим зразком азійської економіки. Крім того, за незначним винятком, історія не знає країн, де була б

лише державна або лише приватна власність на землю та інші засоби виробництва. Тобто зазначені способи виробництва не існують у чистому вигляді. Залежно від панівного типу власності, внутрішнього устрою, економіки, політики, ідеології країни розвивалися явища, що зближували її або з азійськими деспотіями, або з європейськими державами.

Отже, в Європі протягом останніх сторіч конкурують між собою дві цивілізації – європейська та євразійська, що базуються на різних способах виробництва – європейському ринковому та азійському.

Російська Федерація, що є реліктом євразійської цивілізації, намагається втримати в своїй орбіті колишніх своїх сателітів, землі яких були загарбані в процесі імперської експансії останніх століть. Інструментом утримання у сфері свого впливу є міф про одвічну належність України до євразійського цивілізаційного простору.

Україна і Європа

Твердження про споконвічне євразійство українців не таке однозначне, як запевняють російські геополітики, бо суперечить численним історичним фактам. Їх неупереджений аналіз свідчить про дуже давні органічні зв'язки України з Європою. Їх підґрунтя заклали греко-римські впливи на територію України, початок яких сягає доби грецької колонізації Північного Надчорномор'я, яка почалася у VII ст. до н.е. Як відомо, середньовічна Європа, що успадкувала римську культуру, право, латину, державну релігію християнство, постала на римському фундаменті в межах поширення його культурно-історичних

впливів. Останні у Східній Європі територіально охоплювали Україну, куди ідея державності потрапила з античного Середземномор'я і реалізувалася в Київській Русі одночасно з постанням інших середньовічних держав Європи. Ця перша українська держава Русь за головними параметрами була типовим для середньовічної Європи державним утворенням, а отже, органічною частиною молодій європейській цивілізації [5].

Київська Русь виникла вздовж торговельного шляху з Балтії до Середземномор'я, що являв собою східну частину загальноєвропейської торговельної мережі. На теренах Русі-України поширилась європейська срібна монета динарій, що є переконливим доказом домінування торгово-економічних зв'язків західного спрямування. Як свідчать династичні шлюби київських князів, політичні зв'язки Русі були теж спрямовані на Захід. «Тестем Європи» звали Ярослава Мудрого, найближча рідня якого була одружена з членами багатьох королівських династій Європи.

Прийняття загальноєвропейської релігії християнства духовно інкорпоровало Київську Русь у європейську духовну спільноту. Наголос євразійців на споконвічній з часів Святого Володимира Київського принциповій конфесійній відмінності Русі від Заходу є явним перебільшенням. Як зазначалося, Київська Русь була християнською, але не православною в сучасному розумінні слова.

Засадничі принципи азійського способу виробництва та деспотичного державного устрою принесли на Русь з Китаю монголи в XIII ст. Закоріненню золотоординського варіанту східної деспотії на Русі всіляко сприяв легендарний герой російської історії Олександр

Невський. З приходом татар Русь стала ареною битви двох цивілізацій. Якщо татари уособлювали собою Азію, то Лівонський орден у Балтії – Європу. О. Невський робить вибір на користь Азії. Усі свої сили він спрямовує не проти татар, що розгромили Київську державу, в тому числі його рідну Володимиро-Суздальську землю, а проти експансії Європи на руські землі. Фактично своїми перемогами над шведськими та німецькими лицарями 1240 та 1242 років він захистив право Північно-Східної Русі на азійський шлях розвитку [8, с. 28–30].

Започаткувавши 300-річне татарське рабство у Північно-Східній Русі, «...О. Невський зробив доленосний вибір між Сходом і Заходом на користь Сходу» [14, с. 30].

Новий етап закорінення азійського деспотизму пов'язаний з ім'ям *Івана Калити* (1325–1340 рр.), який на чолі 50-тисячного татарського війська вставився кривавими погромами повсталих проти татар Твері, Торжка, Кашина, за що став головою золотоординської адміністрації на Верхній Волзі. За вірну службу ханові (придушення антитатарських повстань, збір податків) Калита отримав право на приєднання до Москви сусідніх князівств. Так, за допомогою татарської кінноти почалося «збирання» Москвою руських земель, на яких ставленики Орди – московські князі – ревно насаджували золотоординський варіант деспотії східного типу [13, с. 116–119].

Молоде Московське князівство потребувало сильної армії. В ті часи неперевершеною ударною силою була татарська кіннота. Московські князі радо запрошували на службу татарську знать з дружинами, що осідали в столиці та інших містах держави. Татарські батири

стали провідним елементом московського війська. Ці періодичні ін'єкції татарської крові супроводжувалися трансплантаціями цілих військових азійських структур. Наприклад, опричнина була запозичена і перенесена на московський ґрунт Іваном IV з татарської військової практики.

Образний опис становлення московської деспотії східного типу під впливом Золотої Орди подає російський філософ Г. Федотов у книзі «Росія та свобода»: «В самій московській землі вводять татарські порядки в управлінні, суді, збиранні данини. Не ззовні, а зсередини татарська стихія оволодіває душею Русі, просочується у плоть і кров. У XV ст. тисячі хрещених і нехрещених татар йшли на службу до московського князя, вливаючись у ряди служивих людей, майбутнього дворянства, заражаючи його східними поняттями та степовим побутом. Саме збирання земель відбувалося східними методами. Знімався весь верхній пласт людності і вивозився до Москви, замінюючись прийшлими та служивими людьми. Без винятку викорчувували всі місцеві особливості та традиції...

Всі стани були прикріплені до держави службою та тяглом. Людина вільної професії була явищем немислимим у Москві... Кріпосна неволя стала повсюдною саме тоді, коли вона відмирала на Заході. Рабство диктувалося не прихвами владарів, а новим національним завданням: створення імперії на злиденному економічному підґрунті. Тільки крайньою напругою, залізною дисципліною, страшними жертвами могла існувати ця злиденна, варварська, безкінечно зростаюча держава».

Не останню роль у формуванні московської деспотії відіграла церква.

Загальновідому віротерпимість Орди російський історик М. Покровський пояснював активним колабораціонізмом московської церкви з татарами. Це було вигідно останнім, оскільки церква «молитася за хана» [13, с. 162–171].

Татаро-монгольське нашествя 1237–1242 рр. перервало зв'язок з Європою північно-східної Володимиро-Суздальської Русі. Однак Новгород, Псков, Полоцьк, Київ, Галич продовжили свій розвиток в лоні Європи. В Україні монгольське іго тривало вдвічі менше, ніж на Верхній Волзі, а саме 126 років, до поразки татар на Синіх Водах 1362 р. На цей час лідерство в Південній Русі перебрало Галицько-Волинське князівство, яке було прямим нащадком та спадкоємцем княжого Києва. Данило Галицький встановив найтісніші зв'язки з Польщею та Угорщиною. З метою організації хрестового походу проти татар він тісно контактував з папою римським, представник якого коронує князя як європейського короля. В державі поширилася латина, якою написані останні грамоти галицьких князів. Галицько-Волинське князівство економічно, політично та культурно було пов'язане з Європою настільки тісно, що нерідко звалося в європейських хроніках королівством.

У литовсько-польський період XIV–XVIII ст. Україна втратила незалежність, але зберегла тісні зв'язки з Європою. Адже Литва та Польща були периферійно європейськими країнами. Європейська монета ходила в Україні з кінця X ст. до початку XVIII ст., тобто до правління І. Мазепи включно. Це переконливо свідчить про західні зв'язки української економіки протягом середньовіччя та початку нового часу.

У козацькі часи зв'язки України з Європою суттєво зміцнилися. Сама

аграрна колонізація українських степів XVI–XVIII ст. була спричинена потужним розвитком Європи і зростанням попиту на українське збіжжя та іншу сільськогосподарську продукцію. Колонізація родючих земель лісостепової та степової України в умовах татарської небезпеки набула збройної форми. Тобто сам феномен українського козацтва пов'язаний з глобальними соціально-економічними процесами у пізньосередньовічній Європі. Сільськогосподарська продукція вивозилася на захід чумацькими валками через Краків та Гданськ. А чумакування – це оптова торгівля, різновид ринкової економіки, властивий ранньобуржуазній Європі.

Буржуазна революція, що прокотилася континентом у XVI–XVII ст., сягнула й України. Дослідники неодноразово відзначали її виразні риси в Хмельниччині. Показово, що лідер Англійської буржуазної революції О. Кромвель привітав Б. Хмельницького з перемогою. Після козацького повстання середини XVII ст. поміщицьке феодальне землеволодіння поступилося козацькій займанщині, що, по суті, була примітивною формою приватної власності на землю, на якій базується рушійна сила європейської цивілізації – ринкова економіка. На зміну феодальним помістям з кріпаками прийшло засноване на приватній власності на землю, найманій праці та оптовій торгівлі (чумакуванні) ринкове сільське господарство.

Проголошення козацько-гетьманської держави знаменувало початок становлення в Україні правового суспільства європейського типу, що передбачало не властиву євразійській цивілізації виборність посадових осіб. Обраний гетьман, полковник, сотник чи

війт уособлювали владу на певній території лише до наступних виборів. Міста користувалися демократичним європейським магдебурзьким правом, яке передбачало виборність війта (мера) міста. Судову владу здійснювали незалежні від державної адміністрації суди на засадах Литовського Статуту, що ґрунтувався на праві Київської Русі.

У козацькі часи Україна була країною європейської освіти та культури. Письменними були навіть селяни. Згадайте свідчення іноземця Павла Алепського: «Мало не всі українці і більша частина їх жінок вміють читати». Особливо вражали іноземців багатоголосний партесний спів та знання українцями нотної грамоти. За зразками європейських університетів у Києві постав перший вищий навчальний заклад Східної Європи – Києво-Могилянська академія, яку закінчила більшість українських гетьманів та старшини. Чимало було випускників західних університетів. Серед освічених людей України поширилася латина – мова науки та міжнародного спілкування Західної Європи [11]. Нагадаємо, що на той час значна частина оточення Петра I була взагалі неписьменною (наприклад, О. Меншиков).

Мистецтво розвивалося під потужним впливом європейського стилю бароко, що в Україні набув своєрідних форм, які отримали назву козацького бароко. До речі, ізольована від Європи Росія так і не створила власного стилю бароко і отримала його в готовому вигляді з України або безпосередньо з Європи у XVIII ст.

Насильницький відрив України від Європи розпочав Петро I своєю агресивною політикою державного меркантилізму. Він розорив українське купецтво,

наказавши вивозити збіжжя з України на Захід лише через Ригу, Петербург і Архангельськ. Українські купці обклалися непосильним митом, тоді як їхні російські колеги, що згоджувалися перейти до Малоросії, отримали право на безмитну торгівлю. Щоб якось вижити, українське купецтво намагалося прийняти у компаньйони росіянина. Наймали візниками росіян, бо з них на кордоні не брали мита. Паралельно була проведена жорстка грошова реформа, яка остаточно вирвала Східну Україну зі сфери обігу європейської монети та європейського ринку [3, с. 397–403].

Такими жорсткими заходами розпочалося втягування козацької України в неринкове, кріпацьке господарство Російської імперії. Разом з тим видатний український історик та економіст О. Оглоблін переконливо показав, що українська економіка лишалася інкорпорованою в європейську не тільки у XVIII, XIX, а навіть на початку XX ст., аж до приходу до влади більшовиків.

Сумними віхами поглинення України деспотичною євразійською імперією було скасування Гетьманщини 1764 р., знищення Січі 1775 р., введення кріпацтва 1783 р., переведення освіти, друкарства та церковної служби на російську мову. Символом поневолення Східної України Росією можна вважати імператорський указ 1801 р. про заборону будівництва церков у «малоросійському стилі», тобто в стилі козацького бароко.

Проте Західна Україна, і перш за все Галичина та Волинь, входила до складу європейських держав аж до середини XX ст. Спочатку це була Австро-Угорщина, а у міжвоєнний період – Польща. Незважаючи на відсутність державного

суверенітету, національний гніт, Галичина та Волинь зберегли тісні культурні та економічні зв'язки з Європою. Завдяки незрівнянно вищому рівню громадянських свобод у Галичині, порівняно зі Східною Україною, галичани зберегли національну українську свідомість. Її не вдалося знищити навіть жорстокими репресіями проти свідомих українців Західної України, які півсторіччя проводила Москва після її загарбання 1939 р. Європейська національна свідомість галичан стала могутнім каталізатором національно-визвольних змагань українців у наш час.

Отже, Україна остаточно була поглинена євразійською цивілізацією, яку уособлювала Російська імперія та її прямий спадкоємець – СРСР, лише в середині XX ст. з приєднанням Західної України до СРСР. Неупереджений аналіз історії Східної Європи спростовує імперський міф про Україну як споконвічну частину євразійської цивілізації, серцем якої є Москва. Навпаки, історичні факти переконливо свідчать, що опинилися ми в очолюваній Москвою євразійській спільноті зовсім недавно, не з власної волі, а внаслідок імперської експансії зі сходу. Східна Україна була остаточно втягнута в деспотичну Російську імперію близько 200 років тому, а Західна – лише після кривавих репресій проти прибічників ОУН–УПА після Другої світової війни [4, 5, 6, 7].

У наш час у зв'язку з перемогою в усьому світі європейських принципів організації суспільства перед Україною стоїть проблема повернення в Європу. Визначальна роль у трансформації колишніх колоній Москви у цивілізовані європейські країни належить державній еліті.

На думку того ж С. Хантингтона, враховуючи переконливі переваги європейських цінностей, найраціональнішим кроком з боку політичних еліт країн пострадянського простору була б спроба «скочити на підніжку потягу переможної Європи», як це зробили Чехія, Угорщина, Польща, Литва, Естонія. Іншим шляхом безнадійного протистояння Заходу пішов президент Білорусі О. Лукашенко. Цей ризикований вибір вимагає від правлячої еліти країни протиставити Заходу ефективну альтернативу. Однак поки що людство не знає реальних альтернатив ефективній ринковій економіці європейського типу, що ґрунтується на приватній власності та демократичному парламентаризмі з розподілом влади. «Ті країни, які не хочуть, чи не можуть, приєднатися до Заходу, мають конкурувати з ним, нарощуючи власну економічну, військову та політичну потугу», – писав С. Хантінгтон. Однак у зазначених сферах ні Білорусь, ні навіть Росія нічого не можуть протиставити західноєвропейському світу. Адже крах СРСР, як відомо, стався саме внаслідок повної поразки в змаганнях із Заходом в царинах економіки, озброєння, політики та ідеології. Архаїчний азійський спосіб виробництва програв конкуренцію динамічній ринковій економіці Європи.

Росія народилася як улус Золотої Орди в часи Олександра Невського та Івана Калити. «Криваве болото монгольського рабства було колискою Московії, а сучасна Росія є нічим іншим, як трансформацією останньої», – писав К. Маркс [19]. Тому протягом усієї своєї історії вона була типовою азійською деспотією з неринковою економікою та імперським державним устроєм.

А імперія – це мілітаризована і надцентралізована держава, що існує за рахунок завоювання і зиску підкорених провінцій. Тому військова агресія – визначальна ознака усіх відомих імперій, в тому числі сучасної РФ. Небезпека збройної агресії на землі сусідів з боку Росії буде зберігатися доки Росія лишатиметься надцентралізованою імперією. Однак час імперій, влаштованих на засадах азійського способу виробництва, минув. Перехід на рейки ринкової економіки неминучий. А саме вона зруйнувала імперії в XIX–XX ст. Тобто остаточний розпад Російської імперії на національні державні утворення є питанням часу, і, схоже, не надто тривалого.

Для України немає реальної альтернативи входженню в європейську сім'ю народів і трансформації у національну державу європейського зразка. Адже сучасній Європі властивий саме національний принцип державотворення, що повинна збагнути державна еліта нових пострадянських країн.

Чергове єднання з імперською Московією небезпечно з трьох причин. По-перше, розпад Російської імперії не завершився, оскільки Російська Федерація утримує в єдиній централізованій державі багато різних народів, тобто фактично має імперський устрій. Лев Гумільов передрікав, що під час її розпаду від Москви відійдуть не тільки національні республіки, а можуть утворитися кілька нових російськомовних етносів: далекосхідний, західносибірський, козацький Передкавказзя. А подальший розпад залишків Російської імперії загрожує дестабілізацією суспільства і новими збройними конфліктами між колишнім Центром та народами, що борються за незалежність. Отже, союз із Росією загрожує Україні

втягненням у збройні конфлікти на пострадянському просторі.

По-друге, «особливий шлях Росії», за який тримається «русский мир», – це безперспективний азійський спосіб виробництва, що не може протистояти ринковому європейському і прирікає населення на злидні та безправ'я в азійській деспотії.

Фантазії на євразійську тему з орієнтацією на Китай, Японію, Південну Корею абсурдні. Адже східне економічне диво – це прямий результат закорінення західного капіталістичного виробництва на азійському ґрунті. Тому для пострадянських країн немає альтернативи руху в бік цивілізованих країн Західної Європи, що базуються на ринковій економіці і влаштовані за принципом національних держав.

По-третє, цивілізаційна орієнтація українства на Захід – це не тільки данина давнім історичним зв'язкам. Без перебільшення можна сказати, що приєднання до цивілізованої Європи є питанням життя чи смерті української нації. Історія переконливо свідчить, що політика етноциду була засадничим принципом існування Російської імперії, починаючи з тотального нищення псково-новгородців Іваном IV і закінчуючи сталінськими голодоморами та путінським «мирним» Чечні. Якщо на найвищому державному рівні у Кремлі всерйоз обговорювалася перспектива переселення українців до Сибіру для стримування «китайської загрози», то можна не сумніватися, що чергового «єдинення» під патронатом Москви українці як етнос не переживуть.

Натомість етноцид не властивий сучасній Європі, бо вона існує у формі національних держав, а не уніфікованих

централізованих імперій. Отже, європейський вибір – єдина реальна перспектива існування української нації у ХХІ ст.

Швидка інтеграція до цивілізованого Заходу – це шлях самозбереження української нації, гаслом якої повинен стати перефразований заклик М. Хвильового: «Геть від Москви, назад в Європу!». Для України немає альтернативи руху в бік цивілізованих країн Західної Європи, які базуються на ринковій економіці і національному принципі державного устрою. У цьому запорука незалежності України і виживання української нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев Л. С. Восток и Запад в истории (основные параметры проблематики). – М.: Логос, 2000.
2. Грушевський М. С. На порозі нової України. – К., 1918.
3. Дорошенко Д. І. Нариси історії України. – Львів: Світ, 1991. – 574 с.
4. Залізник Л. Л. Нариси стародавньої історії України. – К., 1994.
5. Залізник Л. Л. Від склавинів до української нації. – К.: Бібліотека українця, 2004. – 256 с.
6. Залізник Л. Л. Цивілізаційний вибір України очима С. Хантингтона та українців // Україна в пошуках себе. – Київ: Видав. Дім «Киево-Могилянська академія», 2007. – С. 47–74.
7. Залізник Л. Л. Стародавня історія України. – К.: Темпора, 2012. – 542 с.
8. Криворотов В. И. Вехи. Взлеты и падения особого пути России // Знание – Сила. – 1990. – № 8, 9.
9. Ленин В. И. Конспект «Переписки К. Маркса и Ф. Энгельса, 1844–1863 гг.». – М., 1958.
10. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – 1962. – Т. 28. – С. 174–267.
11. Огієнко І. Українська культура. – К.: Довіра, 1992. – 140 с.

12. Павленко Ю. В. Раннеклассовые общества (генезис и пути развития). – К.: Наукова думка, 1989.

13. Покровский М. Н. Русская история. – М., 1926. – Т.1.

14. Родина. – М., 1993. – № 11.

15. Тойнбі А. Д. Дослідження історії. – Т. 1, 2. – К.: Основи, 1995.

16. Трубецкой Н. С. К проблеме русского самопознания. – Берлин, 1926.

17. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: АСТ, 2003. – 606 с.

18. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. – М.: Мысль, 1993. – 663 с.

19. Marx Karl. Secret diplomatic history of eighteenth century. – London, 1899.

REFERENCES

1. VASIL'EV, L. (2000). *East and West in History (Basic Parameters of the Problematics)*. Moscow: Logos. [in Rus.]

2. HRUSHEVSKY, M. (1918). *On the Threshold of the New Ukraine*. Kyiv [in Ukr.]

3. DOROSHENKO, D. (1991). *Essays on the History of Ukraine*. Lviv: Svit, 574 p. [in Ukr.]

4. ZALIZNIAK, L. (1994). *Essays on the Ancient History of Ukraine*. Kyiv. [in Ukr.]

5. ZALIZNIAK, L. (2004). *From Slaveni to the Ukrainian Nation*. Kyiv: Biblioteka ukrainsia, 256 p. [in Ukr.]

6. ZALIZNIAK, L. (2007). Civilizational Choice of Ukraine as Viewed by S. Huntington and Ukrainians. In: *Ukraine in the Search*

of Itself. Kyiv: Vydavnychi dim "Kyievo-Mohylianska akademiia", pp. 47–74. [in Ukr.]

7. ZALIZNIAK, L. (2012). *Ancient History of Ukraine*. Kyiv: Tempora, 542 p. [in Ukr.]

8. KRIVOROTOV, V. (1990). Landmarks. Crests and Troughs of the Privileged Way of Russia. *Znaniye – Sila*, (8, 9). [in Rus.]

9. LENIN, V. (1958). *Compendium of "Correspondence of K. Marx and F. Engels, 1844–1863"*. Moscow. [in Rus.]

10. MARKS, K., ENGELS, F., (1962). *Works*. 2 ed., Vol. 28, pp. 174–267. [in Rus.]

11. OHIENKO, I. (1992). *Ukrainian Culture*. Kyiv, 140 p. [in Ukr.]

12. PAVLENKO, Yu. (1989). *Early-Class Societies (Genesis and Ways of Development)*. Kyiv: Naukova dumka. [in Rus.]

13. POKROVSKIY, M. (1926). *Russian History*. Vol. 1. Moscow. [in Rus.]

14. *Rodina*. (1993). (11). Moscow. [in Rus.]

15. TOINBI, A. (1995). *Research of History*. Vol.1, 2. Kyiv: Osnovy. [in Ukr.]

16. TRUBETSKOY, N. (1926). *To the Problem of Russian Self-Actualization*. Berlin. [in Rus.]

17. HANTINGTON, S. (2003). *The Clash of Civilizations*. Moscow: Izdatelstvo AST, 606 p. [in Rus.]

18. SHPENGLER, O. (1993). *Sunset of Europe. Essays on Morphology of the World History*. Moscow: Mysl, 663 p. [in Rus.]

19. MARX, K. (1899). *Secret Diplomatic History of the Eighteenth Century*. London. [in Eng.]

L. Zalizniak

Historical Origins and Civilizational Preconditions of Russian-Ukrainian War of 2014–2016

Abstract

The article provides an attempt of identifying the historical origins and civilization preconditions of Russian-Ukrainian war of 2014–2016 by analyzing the history of Eastern Europe from the point of civilization approach established by O. Spengler and A. Toynbee.

Russian-Ukrainian war of 2014–2016 is not an ordinary collision of bordering nations for possessing disputed territories, which are so numerous in the history of mankind. For Ukrainians, who protect their motherland from Russian aggression, it is a patriotic war with expressive signs of the armed collision of the highest order called the war of civilizations. The latter means a military conflict

of the highest order, a sort of “the war of the worlds”, a tough clash of societies with radically different mentalities, cultural foci, historical memory, traditions.

Belonging of Ukraine and Russia to different civilizations (European and Eurasian) is the main reason for aggressive policy of Russia toward its western neighbours, in particular Ukraine. “Priveleged Way of Russia”, which the “Russian World” holds on to, is a prospectless Asiatic method of production which can not counter European market economy and dooms the population to poverty and lawlessness in Asiatic despotism.

Imperception of European values by Russia can be explained by the establishment of the Moscow reign in the empire of Genghisids as an ulus of the Golden Horde, which was an Asiatic despotism with the respective totalitarian mentality. Therefore, during all its history, Russia was a despotic state with non-market economy and imperial political system, and any empire is a militarized and supercentralized state which subsists on conquering provinces and benefiting from them. Thus, military aggression is a determining feature of all known empires, including modern Russian Federation. The danger of the armed aggression on the land of Russia’s neighbours will persist until Russia remains a supercentralized empire.

For Ukraine there is no real alternative to the incorporation in the European family of peoples and transformation into a nation state of the European standard.

Європейський вибір – єдина реальна перспектива існування української нації у ХХІ ст.

Швидка інтеграція до цивілізованого Заходу – це шлях самозбереження української нації, гаслом якої повинен стати перефразований заклик М. Хвильового: «Геть від Москви, назад в Європу!». Для України немає альтернативи руху в бік цивілізованих країн Західної Європи, які базуються на ринковій економіці і національному принципі державного устрою. У цьому запорака незалежності України і живання української нації.